

Խ - 27

ԼԵԻՈՆ ԽԱՆՁԱԴԷ

ՍԵԻԱՆԱՅ ՈՒԽՏԱԻՈՐՆԵՐԸ

— ❧ —

(ՅԻՓՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵՐ ԱՐԻՒՆՔՑ ԱՆՏԵՆԼԻԾ)

— ❧ —

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Նվերատուած ապարան Մերոյ Էջմիածնի

1907

891.99

Խ - 27

891-99
Խ-27

19 NOV 2011

4-19

DM

38718

ԼԵՒՈՆ ԽԱՆԶԱԴԷ

ՍԵՒԱՆԱՅ ՈՒԽՏԱԻՈՐՆԵՐԸ

— ❦ —

(ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵՐ ԱՐԻՒՆՑ ԱՆՑԵԱԼԻՑ)

— ❦ —

ՎԱԳԱՐՇԱՊԱՏ

ԷԼԷՏՐԱՈՒՐԺ ՏԱԿՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻՍԺՆԻ

1907

06.05.2013

39079

I.

Փոթորիկը ոռնում էր:

Սևանայ ծովակը իւր դառնադին մռնչիւնով առաւել ևս զարհուրելի էր դարձնում մի բուռն նաւաստիների դրութիւնը, որոնք տեղական մի հնամաշ մակոյկով ճիգ ու ջանքեր էին գործ դնում հասնել կղզու նւիրական ամերին: Սակայն հոռժկու քամիների ահեղ հոսանքը մի կատաղի թափով հեռացնում էր նրանց կղզու ամերից և դէպի «Գիւնէ» կոչւած եղերքը մղում: Լեզապատառ նաւաստիներից իւրաքանչիւրը զբաղւած էր մի-մի գործով, որպէս զի մակոյկը կարողանայ ազատ լողալ և չխորասուզւել ջրերի անդունդը: Երկուսը փոփոխակի մի դոյլով մակոյկի միջի ջուրն էին դուրս թափում, որը ամեն անգամ ներս էր վազում, երբ փրփրադէզ ալիքները մի սոսկալի ճիչով զարնւում էին նաւակի տախտակներին ու թռչում նրա խորքերը: Տիեզերքի զայրոյթը օրհասական էր: Որքան ծովն էր մի խորունկ թափով ալեկոծւում և մրկածուփ կոհակներ առաջ բերում, այնքան նաւաստիների ներքին աշխարհն էր խռով կերպարանք ստանում ու յուսահատութեան երեւումների մատնում այդ դժբաղդներին: Երկուսը արդէն մի քանի անգամ որձկել էին և սաստիկ զլխա-

4049-84

ցաւից տանջւելով պարկել էին փոքրիկ տախտակներէ վրայ. դրանք այլևս անկարող էին մասնակցել միւսներին ճակատադրական աշխատանքներին: Թէև մի քանիսն էլ թիավարում էին, սակայն նրանց այդ քրքրաւոր շարժարանքը անկարող էր մեղմել քամու ահեղ հոսանքը և մակոյկը դէպի ցանկալի ափը ուղղել: Շատ չէր նաւորդների թիւը՝ ընդամենն տասն հոգի էին, բոլորն էլ Նոր-Բայազէտ ամառանոց եկողներէց: Այդ փոքրիկ խմբի մէջ աչքի էին ընկնում այն երկուսը, որոնք կիսաուշագնաց դրութեան մէջ պարկել էին տախտակների վրայ և մերթափ յորժկում էին: Դրանք ե... քաղաքի զիմնադիօնների բարձր դասաւանների սաներիցն էին, որոնց հասակը երկու թէ երեք տարով հազիւ էր տարբերւում միմեանցից. դժբանցից մէկը ձգնաւորենց Արամայիսն էր, միւսը՝ դրանց դրացիի չքնաղ օրիորդը՝ Զարուհին, որոնք իրանց ծնողների և չորս բարեկամների հետ ուխտ էին գնում Սեան. ֆնացած երկուսը նաւաւարներ էին: Այդ տարաբաղդները դուրս էին եկել Նոր-Բայազէտից և Նորադուզի ափին վաղ առաւօտեան մակոյկ նստելով ճանապարհ էին ընկել դէպի հոգնակաւոր Սեանայ մենաստանը և, չնայած որ օրը մերձենում էր իր վախճանին, նրանք դեռ հոգետանջ դրութեան մէջ էին ծովի երեսին: Առաւօտեան ծովակը հանդարտ կանգնած էր, որը և դրաւեց նրանց ուշադրութիւնը և նրանք ճանապարհ ընկան. սակայն միջօրէի մօտերըր նա այնպիսի խռովայոյզ ալեկոծումով տարուբերւեց, որ նաւաստիները կորցրեցին իրանց հոգու կորովը, թէև հերոսական շիմադրութեամբ քափ ու

քրտինք էին թափում արգելել մակոյկի ընթացքը դէպի «Գիւնէ», որից այժմ այնքան էլ հեռու չէին: Ինչո՞ւ էին նրանք այնքան երկնչում ծովակի այդ եղբրքից և ձգտում էին, ինչ գնով էլ որ լինի՝ չմօտենալ նրան: Որովհետև այդ ափերի բնակիչները թուրքեր էին, որոնք անշուշտ պատառ-պատառ կանէին իրանց այդ թշուառ զոհերին: Չէ՞ որ այդ անբաղդները իրանց հայրենի քաղաքում մի տարւայ ընթացքում մի քանի անգամ ականատես էին եղել թրքական աւաւթ-թաւանի, արիւն-արտասուքի, սրի-հրի, որոնք անխնայ գործ էին գնում այդ բարբարոսները իրանց դարւոր, իրանց բաղդակից «ամօղլիների» — հայերի զլխին: Ել ինչպէս դրանք կուղէին այդպիսի մի վայրում, որպիսին է «Գիւնէ»՝ հեռու կառավարչական հոգացող (sic) հայեացքից և նորից թուրքերի ճանկը ընկնել: Օ՛հ, այդ միւսնոյն էր թէ՛ նետուել ծովակի ցուրտ ջրերի զիրկը և յաւիտեան լւել:

— Ի սէր Աստուծոյ, — աղերսում էր մի թախծոտ հայեացքով ձգնաւորենց Արամայիսի մայրը նաւավարներին, — մենք մօտենում ենք այդ աւազակաբնակ ափին, մի խնայէք ձեր ուժերին:

— Խանութի էլ ինչ խօսք է. ինչքան դուք էք վախենում էդ շներից, էնքան աւելի՛ մենք. չէ՞ որ մենք էլ ձեզ նման հայ ենք. ուրեմն ինչ վիճակի դուք ենթարկւէք, միւսնոյնը և մեզ է սպասում. բանը Աստուած է, — պատասխանում էին նաւավարները:

— Ամա՛ն, ձեր չարը տանեմ, յոյսներդ մի՛ կրտրէք Աստուծուց, ապաւինեցէք ս. Սեանը, — աւելի ևս թախանձում էր Զարուհի մայրը:

—Այ կնիկ, ի՞նչ անեն էդ խեղճերը. քամի՜ն քանի գնում, սաստկանում է, — նկատեց իր ամուսնուն Զարուհիի հայրը:

—Այ, անիծւի էդ քամին:

Սակայն այդպէս չէին Արամայիս և Զարուհին. նրանք թէև գտնուում էին խիստ եղկելի զրութեան մէջ, բայց նրանց հոգեկան անգործ կացութիւնը նըշմարուում էր նրանց մատաղ դէմքերի վրայ: Նրանք երկուսը միասին էին, թէև շրջապատւած կեանքի այնպիսի դառնագին փոթորիկով, որը կարող էր ճակատագրական վախճան ունենալ թէ իրանց և թէ բոլորի համար: Անդիտակցաբար նրանք բռնել էին միմեանց ձեռքերից և ինքնամոռացութեան խոհերով համակւած ասես լռելեան խօսում էին իրար հետ: Մերթ-մերթ մի ջերմազին դող էր անցնում երկուսի էլ մարմնով, որը վերջանում էր այն ժամանակ միայն, երբ խիստ ցնցումներ էին գործում նրանց մարմնի այս ու այն մասերը:

Սիրող հոգիները ուշադնացութեան ժամերին էլ գտնում են միմեանց, խօսում են միմեանց հետ, հասկանում են միմեանց:

Եւ այդ ժամերը երջանիկ ժամեր են նրանց համար:

—Ո՛վ ս. Սեան, դու խղճաս մեր եղնիկներին, մեր ջահիլներին, — երկչոտ ձայնով մրմնջում էին Արամայիսի և Զարուհիի մայրերը:

—Այ տնաջէներ, Աստուած ողորմած է. մի՛ յուսահատուէք, — վրաբերեց Արամայիսի հայրը, — դուք լեղապատառ կանէք ձեր երեխաներին:

—Այ, ի՞նչ անեմ, այ մարդ:

—Այ կնիկ մի՛ լար, ապաւինի՛ր էս ս. Սեանը, թէ արժանի ենք, կփրկի մեզ, թէ չէ՝ իրա թո՛ղ սուրբ կամբը օրհնւած լինի:

Մինչ այս, մինչ այն մակոյլը զգալի չափով հետզհետէ մերձենում էր «Գիւնէ» կոչւած ափին:

Յանկարծ Արամայիսը գլուխը բարձրացրեց և հեռից նշմարելով այդ ցամաքը մի ուրախ ճիչ արձակեց: Նա չէր իմանում, թէ ինչ ցամաքի են մօտենում իրանք:

—Հայրիկ, հրէն ցամաքը երևում է, — նկատեց նա հօրը:

Հայրը ոչինչ չխօսեց:

Զարուհին առնելով նրա ձայնը, նոյնպէս գլուխը բարձրացրեց. դրանց սրտախառնութիւնը անցել էր:

—Զարուհի ջան, դո՛ւ էլ վերկացար, — հարցրեց Արամայիսը:

—Ձայնդ առայ, վերկացայ:

—Ի՞նչպէս է, խօ՛մ սիրտդ չի խառնում:

—Ո՛չ:

—Դէ՛հ, փառք Աստուծոյ, իմն էլ չի խառնում: Մենք մօտենում ենք ափին, ամեն ինչ մոռանանք: Արի երգենք:

—Է՛հ:

—Ջան, իմ քե՛ֆս, չգիտեմ ինչու, զալիս է, երբ վտանգը իր ահռելի գոյներով մեր առաջին է կանգնած: Ես կեանք, այ, հէնց էդպիսի կեանքին կասեմ, ուր մարդս եփւում է և մարդ է դառնում: Չէ, ջանմ, արժի երգել, և նա սկսեց:

«Երբ ալեկոծ ծովի վրայ
Իմ մակոյկս խորտակւի,
Ես փրփրադէզ ալեաց մէջին
Պարծեալ յոյսս չեմ կտրի»

Որոտաց ափից հրացանը և վըզզզ շիկացած կապարը անցաւ մակոյկի վրայով: Նաւաստիները խառնեցին և չէին իմանում՝ ինչ անէին. հեռանալ ափից անկարող էին՝ հակառակ քամին դեռ փչում էր, թէև ոչ իր նախկին կատաղութեամբ: Առաջից՝ կարկտի պէս գնդակ էր թափւում մակոյկի վրայ: Բոլորն էլ կորցրել էին իրանց հոգեկան կորովը, և ընդհանուր աղմուկը, ճիչ ու աղաղակը, դռուում-դռումը խլացրեց փոթորկի ոռնոցը և ողբացող ալիքների վալ-վոլը: Զարուհին այլևս անկարող էր նոյն իսկ նստել, նա դարձեալ պարկեց, սակայն այս անգամ մակոյկի յատակին: Արամայիսը աճապարեց նրա մօտ ցատկել և նրա դուխը զրկելով, ինքն էլ պարկեց: Երկու թիավարները դեռ իրանց տեղերումն էին. բայց նրանց ճիգ ու ջանքերը ապարդիւն էին: Արամայիսի երգից իմանալով, որ եկողները հայեր են, ցամաքին խոնւած թրքական խուժանը այս անգամ սկսեց համադարկեր տալ: Հէնց առաջի համադարկին երկու թիավարներ և Զարուհիի հայրը վայր ընկան անշնչացած: Այս բանը աւելի ևս դուխ կորցրած դրութեան մէջ դրեց մնացածներին, որոնք չկարողացան նոյն իսկ հաշի առնել, թէ անհրաժեշտ է մեկնել մակոյկի յատակին:

Որոտաց երկրորդ համադարկը այս անգամ ըս-

պանւեցին Արամայիսի ծնողները և Զարուհիի մայրը. միւսին՝ սպանւեցին դարձեալ երեք հոգի բարեկամներից. իսկ նրա յաջորդին՝ վերջին բարեկամը: Բարեազդաբար, մակոյկը զարնեց ստորերկրեայ մի ժայռի և կանգնեց: Չնայած այս բանին մինչև ուշ զիշերին թուրքերը շարունակեցին կրակել մակոյկի վրայ, որի միակ կենդանի արարածները, Արամայիս և Զարուհին, դեռ անշարժ պարկած էին յատակին ամեն բան ճակատադրին թողնելով:

Թանձր խաւարը ծածկեց ամեն ինչ և դարձեալ մակոյկը կորաւ մթութեան մէջ աւազակների աչքերից: Բարեազդաբար, այդ բարբարոսները լող տալ չգիտէին և եթէ զիտենային էլ, սիրտ չէին անիլ մօտենալ մակոյկին, երկնչելով որ նրա վրայ կենդանի մնացածներ կլինեն, որոնք և վրէժխնդիր կլինեն: Բացի այդ նաւակը դեռ բաւականին հեռու էր ափից. ծովափին պատրաստ նաւակ չկար, որ նրանք սրանով մօտենային նրանց ուշ ու միտք զրաւող մակոյկին. գտնւելով այսպիսի անել դրութեան մէջ, նրանք վրձնեցին մինչև առաւօտ սպասել և վերջացնել իրանց դործը այդ չարաճճի մակոյկի հետ, մանաւանդ, որ քամին իսպառ կտրւեց. հետեւապէս մակոյկը անշարժ կմնար կանդնած մինչև առաւօտ: Եւ այսպէս, նրանք մտան ծովեզերքի մացառների մէջ և քնեցին: Սակայն լուսաբացին նրանք ոչինչ չտեսան ծովակի երեսին. յաջող հիւսիսից հարաւ փչող քամին տաշեղի նման քշել անհետացրել էր նրանց հայեացքից այդ չարաշուք մակոյկը. այդ պատճառով նրանք զլխիկոր վերադարձան տուն. իսկ նաւակը շնորհիւ այդ

յաջող քամու հոսանքին հետեւեալ երեկոյեան կանգնեց Երանոս զիւղի «Դիւի-գար» կոչւած ավիին:

II.

Երանոսը իր բնակիչների անվահերութեամբ նոր-
Բայազետի գաւառի աչքի ընկնող գիւղերից մէկն է.
այդ իսկ պատճառով նա տեղացիների կողմից վաստա-
կել է «Պատիկ Սասուն» մականունը: Այդ զիւղը մեր
պատմագրերում յայտնի է «Մեծ Զազ» անունով:
Գիւղի արեւելեան կողմից մի ընդարձակ փառահեղու-
թեամբ ուղեւած է Սեանայ ծովակը, իսկ արեւմտեան
կողմից՝ Սուրբ Յովհաննէսի բլրակը, որի գագաթին
կանգնած է նոյն անունով մատուռը: Մեր նկարա-
զրած ժամանակներում Երանոսում իր անսահման
հարստութեամբ հռչակ էր ստացել Մահտեսի Աւագը,
որը ամեն օր վաղ առաւօտեան գալիս էր Սուրբ Յով-
հաննէսի մատուռը աղօթելու, թէև վերելքը դէպի
մատուռը այնքան էլ դիւրին չէր նրա համար, սակայն
նա այդ սովորութիւնը անաղարտ էր պահել իր
կեանքում:

Եւ այսպէս, իւրաքանչիւր առաւօտ Մահտեսին
աղօթում էր այդ մատուռում, ապա նստում նրանից
փոքր ինչ հեռու, մի առանձնակի ախորժակով ծխում
իր երկարավիղ «դէյլանը» ու երկար-երկար մեղամաղ-
ձոտ յոյզերով լցւած՝ զիտում Գեղամայ ծովակը:
Մատուռի շրջակայքից դէպի ծովակը բացւում էր
մի սքանչելի տեսարան, որով ամեն անգամ զւարճա-

նում էր Մահտեսին և իր ծանր ու սրտամաշ խոհե-
րով սաւառնում դէպի վերը, դէպի հեռուն

Նա բնութեան սիրահար էր

Այսպիսի պարագաներում միշտ անցեալի նւի-
րական պատկերներն են շարան-շարան գալիս ու անց-
կենում մարդու երեւակայութեան մէջ և այդ պատ-
կերները աւելի քան ցնցող ու յուզիչ են, երբ երա-
զողը ծանօթ է իր պատմութեան, իր դժբաղդ ազգի
անցեալի հետ:

Եւ Մահտեսին զիտէր իր տարաբաղդ ազգի ող-
բերգական պատմութիւնը: Գիտէր և այսպիսի հոգե-
տանջ ժամերում բաղդատել այդ անցեալը մեր ներ-
կայի հետ ու յուսահատ մոնչիւններով կրկնել. «մէկ
է, մէկ, այդ սեւաբաղդ ազգի վիճակը թէ անցեալում
և թէ այժմ»:

Սուտ չէր ասում տառապոյ ծերուկը. հայոց
ազգի պատմութիւնը մի դիւթիչ զաւազանի անողորմ
հարւածներով պարբերաբար կրկնում է: Սակայն
չնայած բաղդի անողորմ այդ փորձութեանը հայ ազգը
ինքնուրոյն անտարբերութեամբ միշտ ու միշտ անփոյթ
աչքերով է զիտել իր ապագան և անկարող է եղել
կեանքի մեծ դասեր առնել իր ցաւոտ պատմութիւնից:

Այդ զիշերը Մահտեսին գրեթէ չքնեց և լուսա-
բացից առաջ, երբ դուրսը մութն էր, երբ արար-աշ-
խարհը հանդարտ մշշում էր, նա հազնեց ու դուրս
եկաւ տանից: Աղօթարանը դեռ նոր էր շառագունել.
նա լռելեան երկու անգամ խաչակնքեց երեսը, ինչ որ
աղօթք մոմռաց ու բռնելով մատուռի ճանապարհը՝
շարունակեց իր վերելքը:

Ահա նա հասաւ, ահա մի քանի քայլ էր մնացել, որ նա մտնէր մատուռը, որի դուռը կրնկի վրայ քաց էր. սակայն նա յանկարծ դիւահար եղածի նման մի քանի անորոշ ցնցումներ անելով յետ ու յետ թռաւ և հազիւ-հազ կարողացաւ մի կերպ պազել գետնի վրայ:

Ի՞նչն էր այդպէս շանթահար դրութեան մէջ դրել նրան: Մատուռի նեքսե լուսաւորուած էր, և ինչ որ խուլ հեծեծանքի ձայներ էին լսուում այնտեղից, որը խորթ էր Մահտեսու համար. քանի ժամանակ էր, ինչ նա այցելում էր այդ սրբավայրը, սակայն այդպիսի բան երբեք չէր տեսել: Իր նստած տեղից փոքր ինչ յետոյ նա ուղղեց իր խռոված հայեացքը դէպի մատուռը, ուր խուռնկ ու մամից սեւացած փոքրիկ խաչքարի առաջ ծուռնկ էին չոքել երկու մատաղահաս հոգիներ, որոնց զգեստների փառուհակ տեսքը իրանց տէրերի հոգետառապ կացութեանը հետ ասես վկայում էին, որ դրանք երկնային ողբացող մարմիններ են, որոնք դիշերւայ այդ պահուն, հեռու մարդկային հետաքրքիր ու լպիրշ հայեացքներից, սգում էին իրանց ծով վիշտը:

Խաչքարից կացրած մոմը անվրդով պլպլում էր և իր տրտմողին և աղօտ ճառագայթներով լուսաւորում էր մատուռի նեքսե: Զարմանքից Մահտեսին ողջ քար էր կտրել և խորին զգուշութեամբ ձրգտում էր աննշմարելի մնալ անձանթներից ու հետազոտել ամեն ինչ:

Միամիտ անհատները այսպիսի երեւոյթները յաճախ վերագրում են գերբնական ոյժերի: Այդպիսի-

ներից էր և Մահտեսին: Այս բանը առաւել ևս բորբոքեց Մահտեսու հետաքրքրութիւնը, և նա գլուխը փոքր ինչ բարձրացրեց, որպէս զի լաւ տեսնի թէ՛ էլ ինչ կայ մատուռի մէջ: Բայց յանկարծ նա լեղապատառ եղածի նման դարձեալ նստեց իր նախկին տեղում: չոքածներից մէկը այնպէս դառն հառաչեց, որ նրա ահեղ ձայնը իր ցաւոտ ելեէջներով թնդացրեց այդ անդորր միջավայրը: Նրա լացի ձայնը այնպիսի հոգետանջ հեք, այնպիսի խորունկ մաղձ ու վիշտ էր պարունակում իր մէջ, որ յսոյի սիրտն ու հոգին տակն ու վրայ էր անում և երերում նրա ողջ հոլթիւնը: Մահտեսին սարսեց ամբողջ մարմնով, և երկչոտութիւնը իր դժգոյն գոյներով նշմարեց նրա դէմքի վրայ: Այս դրութիւնը երկար չտևեց. հառաչող պատանին սկսեց աւելի և աւելի լսելի հեկեկալ: Նրա ձայնը մերթ ընդհատում էր, մերթ մի հուժկու թափով դուրս էր թռչում այնպիսի դառնութեամբ, որ ակամայից ինքդ էլ բռնկուում էիր ալեկոծութեամբ:

Այսպէս էր և Մահտեսին, որը այժմ բառ առ բառ լսում էր նրան:

«Տէր իմ, Տէր, ինչո՞ւ խնայեցիր մեզ, ինչո՞ւ այնքան սիրելիների հետ մեզ էլ յաւիտենականութեան տարտարոսը չնետեցիր: Իւչո՞ւ դեռ այս վերան աշխարհի բաղդ ու երջանկութիւնը չճաշակած՝ մեզ էլ խմացրեցիր նրա թոյն ու դառնութիւնը: Ինչո՞ւ քո վշտի սև կնիքը դրեցիր մեր անարատ, մեր հպարտ ճակատներին» Նրա ձայնը երերւեց և կորաւ մատուռի միջավայրում: Ապա փոքր ինչ յետոյ դարձեալ լսելի եղաւ նա. «Հաղար ու մի բոցավառ տեն-

չանքներով դեռ երէկ էր՝ մակոյկ նստեցինք և ձրգտում էինք մեր ըղձալից համբոյրը տալ քո սրբավայրիդ՝ Սեանայ նւիրական հողերին. բայց, աւանդ, անարժան մահով կորան բոլորը դեռ կիսաճանապարհին իրանց վառ փափագը սրտումը խեղդելով: Հայրենի հինաւուրց այդ սրբավայրերը զրկւած իրանց վաղեմի շուք ու զարդից միշտ բարկութեան կնճիռներով էին ծածկել իրանց երեսները և այդ իրանց զայրոյթի թոյնը ո՛հ, թափեցին մեզ վրայ ... Այո՛, արժանի էինք: Մենք անհարազատ զաւակներ ենք այդ եղկելի սրբավայրերի. մենք միայն կեանքի առօրեայ ուխտերով էինք զիմում դէպի այդ շքազուրկ վայրերը, մենք միայն մեր ցուցամոլ «Ասի» ուխտերով էինք համակւած, ուստի և կրեցինք մեր արժանի պատիժը»

Մահտեսին ոտքից ցզլուխ լսելիք էր դարձել:

«Մեր կեանքի շառագունած առաւօտին մեր երիտասարդ աչքերը կուրացել էին, անկարող էին նշմարել այն ծով ցաւ ու դարդը, որը ողողել է արար-աշխարհը անմեղների լերդացած արիւնով. մեր մատաղ ականջները հասակի այդ եռուն պահուն անփոյթ էին դէպի այն խլացուցիչ ողբ ու աղաղակը, որոնք ահաբեկում էին ողջ աշխարհը իրանց անմեղ, իրանց դատապարտւած սուգ ու շիւանով: Ո՛հ, այդ բաղդազուրկ, այդ դատապարտւած անմեղների հառաչանքը անկարող եղաւ շարժել մեր ներքին, մեր սեփական «Ասերի» խոկումներով մոռացւած զթասրտութիւնը: Այո՛, արժանի էինք. մենք ապրում էինք միայն ու միայն մեզ համար, կորանք և միայն մեզ

համար: Ընդհանուրի ցաւը մերը չէր, արժանի էինք»

Մահտեսին տակաւ առ տակաւ զլխի էր ընկնում, որ իր տեսած ու լսածը իրականութիւն է, և այդ տառապողը դտնւում է սթափւած դրութեան մէջ:

Ձայնը դարձեալ շարունակեց, սակայն այս անգամ նրա մէջ լսւում էր հաստատամտութեան այն անխորտակելի ելեւծը, որը յատուկ է անվեհեր հոգիներին:

«Ձարուհի, իմ կեանք, իմ արեւ, մենք մինչև օրս միայն մեր խանդավառ զգացմունքներով էինք շնչել, մենք մինչև օրս անկարող ենք եղել դիտել մեր արիւն-նաներկ շրջապատը և մեր երջանկութեան նաւի վրայ շատ հեռու էինք գնացել: Այո՛, շատ հեռու էինք գնացել՝ մենք կեանքի միայն մէկ երեսն էինք նշմարել, իսկ միւսը, աւանդ, ո՛չ: Այն երեսը, որ մինչև օրս դիտել էինք, մեր սեփականն է եղել, իսկ միւսը՝ ո՛չ: Նա ընդհանուրին է, սակայն այդտեղ ենք և մենք. բայց, տարաբաղդաբար, մինչև օրս անկարող ենք եղել դիտակցել այդ: Եւ մեր սեփական անբաղդութիւնը բաց արեց մեր հոգու աչքերը, և մենք այժմ տեսնում ենք այդ կեանքը իր սոսկ, իր իսկական կերպարանքով: Մենք մինչև օրս այդ կեանքի խորթ զաւակներն ենք եղել: Արի՛, սիրելիս, ուխտենք այս սրբավայրում մինչև մեր վախճանը հարազատ զաւակներ լինելու այդ զերագոյն կեանքի»:

—Ուխտենք, Արամայիս ջան, — հազիւ-հազ մըր-մնջաց միւսը, որից յետոյ Արամայիսը շարունակեց:

Ողբացողները մեզ ծանօթ ուխտաւորներէից փըրկած Արամայիս և Զարուհին էին:

«Ուխտում եմ հայրենի այս մոռացւած սուրբ շիրիմով՝ երբէք երբէք մոռացութեան չտալ կեանքի այն խորախորհուրդ դադանիքը, որը այսօր պարզւեց մեզ համար: Ուխտում եմ մեր հարազատների դեռ երէկ թափւած անմեղ արիւնով՝ յաւէտ վրէժխնդիր լինել այդ անմեղ արիւնների համար և երբէք-երբէք չթափել անմեղների արիւնը: Ուխտում եմ ցաւատանջ Հայաստանի անձնէր և աւանդապահ հերոսներով՝ երբէք-երբէք չխլացնել այդ տարաբաղդ երկրի նոյնքան տարաբաղդ զաւակների օրհասական ճիչն ու աղաղակը և անձնագոհ ջատագովութեամբ սրբել ընկածի, թոյլի, անարգւածի արիւն-արտասուքը և կատարել այն ամէնը, ինչ պահանջում է գերադոյն կեանքը իր վեհ, իր սրբադան կոչումով: Ուխտում եմ հայրենի շքազուրկ արեւ-լուսինով, երկինք-գետինով, աստեղ-աստղունքով, ծով ու ցամաքով, չորանալ այն ամէնը, ինչ սուրբ է անհատի, հարազատի, երկրի և դաւանանքի համար»:

— Ես էլ ուխտում եմ քեզ հետ, Արամայիս ջան, — մոմուաց Զարուհին:

— Ես էլ — լսեց մի երեւող ձայն, որի տէրը մի երկու ոստիւնով արդէն մատուռումն էր:

Դա Մահտեսին էր:

III.

Դեռ մութը նոր էր ծածկել ողջ աշխարհը, երբ Արամայիսը և Զարուհին հասան «Գիւլի-դար» կոչւած ափը: Հեռւից նրանց ուշադրութիւնը գրաւեցին երանոսի վառուղ ճրագները և շների ազիոդորմ հաջոցը: Սակայն այդ դժբաղդ թափառականները ենթադրելով, որ դա կարող է թրքական զիւղ լինել, հետեւապէս և իրանց կորուստը անխուսափելի կլինի, վճռեցին թողնել մակոյկը ճակատադրական կամքին և դաշտեր ու ձորեր ընկնելով բարձրանալ լեռներ ու պատսպարել մինչև առաւօտ, երբ կարող կլինեն ստուգել թէ՛ ուր են իրանք: Եւ այդպէս, նրանք հասել էին Ս. Յովհաննէսի մատուռը, ուր և մենք տեսանք նրանց, ուր և պատահեց նրանց Մահտեսին, որը առնելով այդ տարաբաղդներին իր հետ վերադարձաւ իրանց տունը:

Տեսնելով այդ անծանօթ երիտասարդներին գիւղի բազմութիւնը շրջապատեց նրանց և հարցերի մի հեղեղ էր, որ թափում էր Մահտեսու գլխին: Վերջինս մի կերպ գոհացում էր տալիս հետաքրքրուող բազմութեան: Բայց տեսնելով, որ պոկ չեն գալիս իրանցից, հրաւիրեց նրանց պատուաւորներին իր սենեակը:

Բազմելով իր տեղում և տեղաւորելով իր շուրջը իր հիւրերին, նա զիւղերին յատուկ անկեղծ քաղաքավարութեամբ նկատեց.

— Բարով էք եկել, իմ թաղայ, իմ ազիզ հիւ-

4049-84

րեր, ես պատահամբ դտայ ձեղ, եթէ ոչ, խեղճեր, ո՛վ գիտէ, ինչ էր լինելու ձեր վերջը:

— Շնորհակալ ենք, Մահտեսի, — մի թախծալից ձայնով վրաբերեցին Արամայիս և Զարուհին, որից յետոյ Մահտեսին շարունակեց:

— Ես երկար-երկար մտադ մտած կառւի նման տնտղում էի ձեզ և լսում էի ձեր դարդ ու ցաւը:

— Փառք Արարչին, Մահտեսի, որ ձեզ պատահեցինք:

— Այո՛, փառք նրան, որ այսօր ձեր շնորհիւ բաց արեց իմ հոգու աչքերը. այո՛, ճիշտ է, կայ մի ուրիշ աւելի երջանիկ կեանք, որը վարադուրւած էր և ինձ համար: Ես լսեցի ձեր հոգեբուղիս ուխտը և ես էլ ուխտեցի ձեզ հետ. բայց այդ ուխտը իրագործելու համար նիւթական միջոցներ են հարկաւոր: Ես, սիրելիք, ունիմ անսահման հարստութիւն, որը զոհում եմ այդ ուխտի իրագործման համար:

— Շնորհակալ ենք, բարի Մահտեսի:

— Որպէս զի մենք կարողանանք հասնել մեր նպատակին և բուժել մեր մերձաւորի վէրքերը, ցաւերը, մեզ բացի մեր անձնաւորութիւնից անհրաժեշտ են և նիւթական միջոցներ:

— Դուք երեքովդ քիչ էք, Մահտեսի. նկատեցին ներկայ եղողներին մի քանիսը:

— Լաւ լինինք, քիչ չենք, ինձ Մահտեսի Աւագ կասեն:

— Լաւ էլ լինէք, դարձեալ չէք կարող այն անել, ինչ կանէ մի խումբ ձեզ նման անձնազոհներ, — ասաց նստողներից մի խոժոռ դէմքով երիտասարդ:

— Դրուստ ես ասում համօ, որ չկան, ինչ կարող եմ անել. ինչ որ ինձանից էր կախւած, սիրելիս, ես արեցի, ես անցայ իմ կայք-կարողութիւնից:

— Մահտեսի, սխալ ես, հիմի էնպէսի ժամանակ է, որ շատ կան և կլինեն ցանկացողներ, մի կտորի մեր գիւղի անունը. հէնց մէկ ես, ես էլ միանում եմ ձեզ սրտով ու հոգով և կաշխատեմ օգտակար անգամ լինել ձեզ ձեր ապագայ գործունէութեան համար:

— Մենք էլ—ձայն տւեցին քսանից աւելի երիտասարդներ, էլ ինչ օրւայ համար ենք ծնւել, երբ անօրէնները կտրում են մեր անմեղ ուխտաւորների ճանապարհներն էլ, տօ՛ աղբէր, էսպէս ապրել չի լինի, մինչև գիւլին դժոխք շհանց չտաս, արքայութիւն չի ճանչնայ:

— Կեցցէք դուք, բալաներս, — մի զւարթ ձայնով ասաց Մահտեսին, — ձեզ բոլորիդ համար ձիեր և զէնքեր հոգալ ու ճարել իմ քաղցր պարտականութիւնն է:

— Շնորհակալ եմ ձեզանից, — մրմնջաց Արամայիսը:

— Ի՞նչ շնորհակալութեան բան կայ, ինչ որ մենք անում ենք, մեզ համար ենք անում, մենք վաղուց մտադիր էինք, բայց սկսող, պատճառ դարձող չկար. հիմի, հօ՛ փառք Աստուծոյ, դուք եղաք պատճառ: Մեր նամուսը մեռած չէ դեռ, չէ որ մեր լուսահոգի նախնիքը ասել են. «նամուսը քցել են շան առաջ, շունն էլ չի կերել», էլ ուր մնաց մենք, — վրաբերեց Համօն:

— Դրուստ է, զրուստ է, — ձայն տեցին երկու տասարդները:

— Հիմի, որդիք, լսէք ինձ, ձեր Մահտեսուն, էս մեր թանկագին հիւրերը ուղում են Դիւի-դար անցնել և հողին յանձնել իրանց ծնողներին, սիրելիներին:

Զարուհին մի դառն «ախ» քաշեց, և երկու կաթիլ խոշոր արցունքներ ցայտեցին նրա սևորակ աչքերից ու ընկան դետին:

— Մենք տեղեկացել ենք այդ անբաղդութեան մասին:

— Որ տեղեկացել էք, թող ձեզանից մի քանիսը դուրս ելնեն, մեր սայլերը լծեն, մինչև մենք փոքր ինչ նախաճաշիկ կանենք, որից յետոյ բոլորս միասին կգնանք Դիւի-դար, եթէ մեր բաղդը կտրեց և մակոյիլը այնտեղ գտանք, բոլոր սպանւածներին կբերենք մեր հանգստարան թաղելու:

— Լաւ, լաւ, — ասացին ու դուրս ելան Մահտեսուն պատուէրը կատարելու:

— Մահտեսի, քիչ առաջ փեսաս եկաւ Դիւի-դարից և պատմեց, որ էնտեղ մի անծանօթ մակոյիկ կայ կանգնած:

— Առաքաստաւոր է, — հարցրեց Արամայիսը:

— Այո, ասում էր, առաքաստաւոր է և մի քիչ տեղ էլ պատուած է:

— Հէնց էդ է, — մոմռաց Զարուհին:

— Դէ՛հ, փառք Աստուծոյ, շտապենք հաց ուտենք և ճանապարհ ընկենք, իսկ դու, Համօ ջան, մի արի, դու կաց էստեղ և ջահիլ-ջուհուլին հաւա-

քիր շուրջդ ու գերեզմաններ փորել տուր, մինչև մենք կվերադառնանք, — վերջացրեց իր ասելիքը հեղինակաւոր ձայնով Մահտեսին:

— Շատ լաւ, էդ իմ բանն է:

— Ապրիս, որդիս, երանի ամենքն էլ քեզ պէս լինեն:

— Էլի սկսեցիր հա՛, Մահտեսի:

— Ձէ, որդիս, զաթի ես քեզ շատ եմ սիրում:

— Ես էլ քեզ յարգում եմ հօր պէս:

— Ապրիս, որդի, ապրիս:

IV.

Աւանայ ծովակի գրեթէ հարաւային ափերին ընկած է Սօթից գաւառը, որի բնակիչների մեծամասնութիւնը կազմում են թուրքեր, իսկ մի աննշան մասը՝ հայեր են: Այս վերջինները սկսած այն չաւրաշուք օրից, երբ ծագեց թուրք-հայկական ազգակործան ընդհարումը, գտնւում էին մի զարհուրելի կրակի մէջ. մերթ-մերթ թուրքերը յարձակւում էին սրանց կամ «եայլաների» վրայ, թալանում տաւար-օշխարը, սպանում տէրերին, հրդեհում նրանց շէնքերը, կամ իրանց աւագակային խմբերով ահ ու սարսափի մէջ էին պահում ողջ շրջակայքը: Խղճուկ կառավարութիւնը միշտ էլ արգարանում էր իր անդօրութեամբ: Հէնց այդ էր պատճառը, որ թուրքերի ոտնձգութիւնները օրէցօր մեծ ծաւալ էին ստանում և առաւել ևս երես տալիս այդ արիւնարբու զաւան-

ն'րին: Թրքական այս ալան-թալանը մի յարատե կերպարանք էր ստացել և դժոխային կացութեան մէջ ղրել այդ գաւառի խաղաղ ազգաբնակութիւնը:

Տեղական բէկերից մի քանիսը ըստ երևոյթին անմասն էին այս խռովութիւններին, իսկ մեծամասնութիւնը, որոնց թւում իր կատաղի բնաւորութեամբ աչքի էր ընկնում Բ. աղան, միշտ ու միշտ գուրումն գուրգուրում էր այս եղբայրասպան արշաւանքը: Բ. աղան և՛ խրախուսում էր այդ աւագակային խմբերին և՛ օգնում նիւթապէս և՛ երբեմն էլ իր զիւային ծրագրերով ղեկավարում էր զրանց: Եթէ գտնուում էր մի արդարադատ ու անաչառ ձեռք, որը իր հզօր շարժումով ուշքի բերէր Բ. աղային, անշուշտ այդ յարձակումները, եթէ իսպառ չդադարէին, զոնէ ակնեքե և չափով կնւագէին: Բայց այդ ձեռքը դեռ չէր ծնւել: Եւ Բ. աղան աւելի և աւելի համարձակ էր դառնում իր դործողութիւնների մէջ: Նա մինչ այն աստիճան խրոխտացաւ, որ վճռեց Բ. գիւղի Գըրաւրենց Դաւոյի գեղեցկատեսիլ աղջկան, Սօնային էլ առեւանդել տալ իր համար: Այդ պատճառով ամէն օր որսի պատրւակով թափառում էր այդ գիւղի մօտերքը, որպէս զի տեսնել կարողանայ իր պաշտած արարածին և հրճւի նրա հրաշագեղ կերպարանքով, որը նրան օրըստօրէ ուշացնոր դրութեան մէջ էր դնում:

Սակայն չպէտք է մոռանալ բնութեան այն անուրանալի փաստը, որ ամէն բան ունի և իր վախճանը. հետեւապէս Բ. աղան համոզւած էր, որ մի օր վերջ կտրւի իր այդ ցաւատանջ զրութեանը:

Եւ մի աներևոյթ ձեռք պտտրաստում էր այդ վախճանը, որի մասին երազել անգամ անկարող էր Թրքական տափանքով լի ցնորւած այդ աղան:

Ճակատագիրը ստէպ-ստէպ այնպիսի չտեսնւած խաղերով է ձեռք կարկառում իր անպաշտպան, իր թոյլ զօհերին, որ մարդկային վառւած երեակայութիւնն անգամ նախատեսել անկարող է: Թշուառ Սօնայի ծնողները սկսած այն օրից, երբ իմացան, որ թուրք աղան անտարբեր չէ դէպի իրանց աղջիկը, միշտ աղի արցունքներ էին թափում և իրանց ձեռքը պոկ չէին տալիս Աստուծոյ փէշից:

— Այ կնիկ, մի՛ դարդ արա՛, ձեռք մի՛ քաշա Աստործու փէշից, ապաւինի՛ր անմեղների պաշտպան կապոյտ երկինքը, — յաճախ սիրտ էր տալիս ամուսնուն Դաւօն:

— Էհ, մարդ, մեռանք յուսալով, եարա՛ր, Աստուած կիւնայի՞ մեր խեղճուկ բալային, թէ չէ մեր լուս հաւատը կամտնի էդ անօրէնների ձեռքը:

— Կնիկ, ամօթ ա, էդքան թերահաւատ մի՛ եղիր:

— Մարդ, չեմ իմանում ինչե՛ր ես խօսում: Էն որ աչքերովս տեսնում եմ ու ականջներով լսում, մնում եմ քարացած, գիտեմ դու դեռ հաւատում ես, որ մենք թագաւորի «ռեաթ» ենք, որ նա մեզ կպաշտպանի ու զրա համար էլ մեծ-մեծ բրդում ես: Գիտեմ, էդ ես մտածում, համա էք սխալ ա: Դրանից վատ բաներ են կատարւել, և մեղաւորները, երբ թուրքեր են, ազատ համարձակ պտտւում են: Դիւանդատաստան չկայ:

— Էհ, ի՞նչ կարող ենք անել, ջանմ:

—Ըսկի, քու փափախը տուր ես դնեմ զլսիս, քեզ ասեմ թէ՛ ինչ կարող ենք անել, ինչ ա, սեգալած, կարծում ես, էն շուն ազան էգուց որ մօտ գայ իմ բալիս, ես ձեռքերս ծալած լաց կլինեմ ու թամաշայ կանեմ, թէ նա ինչպէս է տանում իմ գաւակիս, հա՛:

—Ի՞նչ կանես:

—Ի՞նչ կանեմ ... ատամներովս ծւիկ-ծւիկ կանեմ նրան:

Տիրող ապօրինի գործերը այնքան էին մեղքել հայ կնոջ մէջ այն ջերմ հաւատը, որը նա երբեմն տածում էր դէպի իր կառավարութիւնը, որ այժմ նա ատելութեամբ և նողկանքի յոյգերով էր երերում, երբ յիշում էր այդ կառավարութիւնը իր բռնած անարգ և յանցագործ ուղիով: Այժմ նա յոյսը միայն ու միայն իր տառապած ոյժի վրայ էր դրել. պէտք էր բորբոքել նրան, այդ կանացի ինքնօգնութեան անարգւած հաւատը: Մտածում էին արդեօք մեր ազգային ջոջերը այդ մասին: Եթէ մտածէին, մենք այժմ այսպիսի դժբաղդ իրականութեան առաջ կանգնած չէինք լինի: Սակայն չպէտք է յուսահատութեամբ լցւած՝ ձեռքեր և ոտքեր ծալել ու նստել: Լաւ է ուշ, քան երբէք:

—Կնիկ, բարիքեալայ, թուրքի որի առաջ ատամներով ես գուրս գալիս:

—Էդպէս լաւ է, քան քեզ պէս քեօռ խրատներ տալ կնկան, դոնէ ես կենդանի չեմ մնայ ու թշուառութիւնս աչքերով չեմ տեսնի:

—Դէ՛հ, լաւ է, լաւ մութն ա, էլ երգիսը կալնիր:

քնենք, դու ղողախ նս, համա ինչ էլ լինիս, մի մոռացիր, որ կնիկ ես, կնիկ:

—Սեգալած, դու էլ գիտես, թէ դու մարդ ես, փափախ ես դնում, հա՛:

—Քու բերնովն եմ դնում, հա՛:

Յանկարծ հազիւ լսելի ձայնով սկսեցին դուռը թակել: Մի խուլ իրարանցում ընկաւ տան մէջ. մարդը ու կինը մնացին շիւարած և իրար երեսի էին նայում: Սօսան քնած էր:

—Կնիկ, մէ տես, էն ո՞վ է:

—Ի՞նչ ես հրամայում, հա՛,—ասաց զայրացած ձայնով կինը ու դռանը մօտեցաւ: «Ո՞վ էք»,—հարցրեց նա:

—Սեանայ ուխտաւոր ենք, վայոց ձորից ենք գալիս,—պատասխանեց ձայնը դրսից:

Հայկական ազատ հնչիւնը պարզ համոզեց կնոջը, որ խօսողը հայ է. նա դուռը բաց արեց:

Քսանից աւել զինւած հայեր, որոնց միայն արտաքին տեսքը ահ ու սարսափ էր սփռում իր շուրջը, նեքսե մտան. դրանց առաջից գնում էին երկու գեղեցկատեսիլ երիտասարդներ, որոնք և կարգադրում էին խմբին:

Դաւօն զարհուրեց, բայց ինքն իրան սիրտ տւեց, չէ՛ որ բոլորն էլ հայեր էին, այդ պատճառով վստահ ձայնով հրաւիրեց նստել:

—Չէ, բիձա, մենք ձիեր ունենք, տեղ ունե՞ս նրանց համար, թէ՛ ոչ:

—Կայ, կայ, ձեր ջանին մատաղ, իմ աղիզ Սեանայ ուխտաւորներ, հայի անապատի ջերմ երկր-

պագուներ, ձեր արեւը երկար լինի, ձեր մուրադը կատարւած լինի,—արտասուքը աչքերին նկատեց Դաւոյի կինը:

Ձիերը տեղաւորելուց յետոյ, նրանք բոլորն էլ շարւեցին Թոնրի կողքին և սկսեցին զրոյց անել Դաւոյի և նրա կնոջ հետ:

—Բիձա, ո՞ւր է քո աղջիկը,—հարցրեց եկողները երիտասարդ գլխաւորը:

Դժբաղդ ամուսինները ողջ քար կտրեցին և միաբերան հարցրեցին.—ի՞նչ աղջիկ:

—Ձեր աղջիկը, Սօնան,—նկատեց միւս երիտասարդը:

—Վայ, անուէն էլ գիտեն, — վախեցած ամուսինները փսփսացին:

—Այո, անուէն էլ գիտենք, բոլոր տառապող-տանջողների ցուցակը մեզ մօտ է. կան մարդիկ, որոնք յայտնում են մեզ ամեն բանը:

—Հրէս կողքիդ քնած է—միմնջաց Դաւոյի կինը:

—Դէհ, փառք Աստուծոյ, չենք ուշացել:

—Վայ, ի՞նչ էք անելու,—դալկացած ձայնով հարցրեց Դաւօն, որը դառնալով դէպի կինը՝ փսփսաց նրա ականջին. «Դէհ, ատամներովդ ծւիկ-ծւիկ արա՛, տեսնեմ»:

—Բան չենք անելու, մենք գիտենք Բ. աղայի դիտաւորութիւնը, նա այսօր կամ վաղը պիտի թըռցնէր ձեր զաւակին, ուստի և աճապարել ենք օգնելու ձեզ:

—Փառք քեզ, անահուն Աստուած,—միտքերան ճչացին ամուսինները:

—Երբ և իցէ դուք տեսնու՞մ էք այդ աղային,—հարցրեց դարձեալ երիտասարդը:

—Ինչպէս չէ, նա ամէն օր որսի է գալիս մեր մօտերէր:

—Լաւ, վաղը երբ նա գալու կլինի, իսկոյն մեզ տեղեկութիւն տւէք, իսկ այժմ մենք յոգնած ենք, պիտի քնենք:

—Բա՛, հաց չէք ուտելու,—վրաբերեց տանտիկինը:

—Ո՛չ, մենք կերել ենք:

—Ձէ, Արամայիս, ես վաղուց կաթ չեմ խմել. եթէ կաթ լինի, ուրախութեամբ կվայելեմ մի բաժակ,—ասաց միւս գեղեցկատեսիլ երիտասարդը, որի թախծոտ աչքերը սէր և վստահութիւն էին սփռում իրանց շուրջը:

—Լաւ, լաւ, Զարուհի ջան, կհարցնեմ,—փրսփսաց նրան Արամայիսը:

—Կաթ էք ուզում, հա՛,—հարցրեց Սօնայի մայրը:

—Այո,—պատասխանեց Արամայիսը:

—Էս բոպէիս,—ասաց նա և երկու բաժակ կաթ բերեց նրանց համար:

Կաթը խմելուց յետոյ բոլորն էլ պարկեցին քնելու: Երկու երիտասարդները առանց հանելու. նոյնպէս քնեցին: Նրանք բռնած ունէին միմեանց ձեռքերից, և այս բանը դարձել էր նրանց համար սովորութիւն. Այգպէս էին նրանք հանդիպել իրանց զրժբաղդու թեանը:

Դրանք մեզ ծանօթ Արամայիս և Զարուհին էին. միայն ծպտեալ կերպով, Այն հոգեբուղի ուխտը, որին ականատես եղաւ Մահտեսին, այժմ զրանք

իրադործում էին: Այդ գաւառի նոյն իսկ ամենախուլ ու յետ ընկած վայրերն էլ նրանք մարդիկ էին պատ-
րաստել, որոնք և հաղորդում էին այդ անձնէր
զոյգին ամէն բանը և որոնք իրանց համամիտ ընկեր-
ների հետ յաւէտ օգնութեան ձեռք էին կարկառում
անճարներին, խեղճերին և գիտէին չարաչար պատժել
յանցաւորներին:

Հէնց այդ էր պատճառը, որ նրանք Դաւոյնց
տունն էին եկել:

V.

Արշալոյսը գեռ նոր-նոր էր սկսել շառագունիլ,
գեռ նոր էր Սեանայ ծովակը զարթնել իր գիշերային
մրափից և խուլ հառաչանքներ արձակելով ասես ճի-
գեր էր թափում ոտքի կանգնացնելու թմրած բնու-
թիւնը, երբ Դարարենց Դաւօն դուրս սողաց իր խըր-
ճիթից դէպի իրանց գիւղի տափարակը, ուր որսի
պատրւակով օր ու գիշեր թափառում էր Բ. աղան:
Հասնելով այնտեղ, նա կուչ եկաւ մի թփի տակ և
սկսեց զարմանալ վաղորդեան բնութեան այն չքնաղ
հրաշալիքներով, որոնք զաղտնիք են մնում շատ-շա-
տերի համար և որոնց հմայիչ տեսքը վայելելու եր-
ջանկութիւնը շատ քիչ անհատների է վիճակում:
Դեռ Բ. աղան չէր եկել, որ նա այդ մասին կարողա-
նար խօսիլ և եթ չհաղորդել իր գիշերային այցելունե-
րին, այդ պատճառով նա պզգած թփի տակին հրա-
պուրելում էր Սօթից գաւառի արշալոյսով: Ուրքա՛ն

բաղդ, որքա՛ն երջանկութիւն է, երբ մարդը թափան-
ցում է բնութեան գեղեցկութեան մէջը:

Եւ Դաւօն այդ երջանկների շարքումն էր այդ
օրը: Ահա՛ Դիւնէի շարան-շարան լեռնալանջերի վրայ
թառած զորշաղոյն ամպերի քուլաները սկսեցին օրօր-
ւելլ, դէպի վերը բարձրանալ: Օ, ի՛նչ ալեկոծութիւն
էր յառաջ եկել այնտեղ: Ահա՛ հառաչող ծովակի յու-
շիկ զեփիւռը իր նաղելի վաղքով ընդհատեց նրանց
ընթացքը և նրանք խառն ի խուռն իրարանցումով
մերթ այս կողմ, մերթ այն կողմ սլացան հազար ու
մի ահռելի կերպարանք առնելով: Մէկ էլ տեսնում
էիր հսկայական ուղտերի վրայ բաղմած քաջարի
սուրհանդակներ էին, որ տնկտնկացնելով իրանց այդ
ինքնուրոյն դրաստները, վազում էին դէպ առաջ:
Մէկ էլ յանկարծ հալւում էր այդ բաղմութիւնը, և
քո առաջ ցցւում էր վիշապների մի չտեսնած վոհ-
մակ, որը ծանր ու բարակ շարժումներով դէպի եր-
կինքն էր քաշւում: Դաւօն փշաքաղւում էր, նա նոյն
իսկ մոռացաւ թէ՛ ինչի համար դաշտ է իջել օրւայ
այդ պահուն: Եւ Սեանայ հովասուն այդ թրթռուն
դեփիւռը ինչեր ասես, որ չէր ձեակերպում իր քաղ-
ցրաշունչ հոսանքով և դարբնում խեղճուկ Դաւոյին
իր տեղում: Մէկ էլ ողջ այդ ամպային աշխարհը կար-
մրեց և բոցակէղ ճաճանչներով վառեց ամբողջ արե-
ւելքը, ուր ամեն ինչ հրաբորբոր թեւերով սկսեց հա-
ղար ու մի ոստիւններ արձակել ու պարել: Ծովակն էլ
անմասն չմնաց, նա կրակի համայն այդ լեռները ա-
սես կլանեց և ինքն էլ թւում էր այրւել սկսեց:

Այդ իսկ պահուն ծովակի երկինքանդ շրջա-

կայքը սկսեց մի խառնիճաղանճ ձայնով աղմկել. այս-
տեղ քոսոտ արտուտիկն էր թրփրտայնում իր թե-
ւերը և իր դեռ քնաթաթախ երգով մասնակցում
քնութեան այդ համերգին. այնտեղ լերան մշուշից
քաղցած բազէն էր ձայնակցում նրան. մի ուրիշ տեղ
աներես ճնճղուկներն էին ծլւում և աւելի ևս տգե-
ղացնում չարահոգի ագռաւների կռուողը, իսկ այս
ու այն անկիւններից բիւրաւոր կով ու հորթերը
իրանց անճռնի բառաչովը որոշակի վկայում էին, որ
իրանց տէրերն էլ ոտքի են կանգնել: Մի խօսքով, Բա-
բելոնեան կատարեալ խառնաշփոթութեան էր նման
այդ օրւայ առաւօտը: Բնութիւնը տակաւին չէր իր
ներդաշնակ ձեռքը այդ բոլորի վրայ սփռել:

Այսպէս է յարատե կեանքի սկիզբը, նա գուրկ է
ներդաշնակութեան կատարելագործութիւնից:

Այս ընդհանուր խառնաշփոթութեան մէջ միայն
ծովակն էր իր համաչափ ալիքներով զարնւում ափե-
րին, մի սրտամաշ մղկտում, հեծեծում և իր դառ-
նաշունչ վայ-վույով խեղդում իր աղմկող շրջա-
կայքը: Նա էր, որ տարերային մեծ գաղտնիքը ընդ-
դրկելով իր ցուրտ օրերում, անսասան հետևողու-
թեամբ կատարում էր նրա խորախորհուրդ պահանջը:
Նա էր, որ իր բիւրաւոր ջրային մասնիկներին համե-
բաշխ օդակներով անխղելի միաւորութեան կատարե-
լագործութեան հասցրել և մի ամբողջութիւն կազմե-
լով իր թևերի վրայ առած տարերային գերազոյն
գաղտնիքը դարեր շարունակ անքակտելի ներդաշնա-
կութիւն էր ստեղծել: Եւ եղկելի այդ գեղջուկը, բը-
նութեան այդ գաւակը, այնպէս էր տարւել ինքնա-

մոռացութեան մէջ ընկել, որ անկարող էր նոյն իսկ
նշմարել թէ՛ արեւը արդէն դուրս է եկել: Եւ այդ
թշառ Դաւօն թերևս երկար այդ դրութեան մէջ
մնար, եթէ Բ. աղան չնկատէր նրան ու նրա կողմը
չընթանար:

— Բարի առաւօտ, Դաւօ քերվայ, — կեղծութեան
ժպիտը երեսին՝ ձայն տւեց նրան Բ. աղան:

Դաւօն շշմեց. նա յանկարծակիի եկաւ և հա-
զիւ կարողացաւ կմկմալ:

— Ասու բարին, Բ. աղա:

— Դաւօ քերվայ, խէր է օրւայ այս պահուն.
չլինի՞ դու էլ իմ պէս որսի սիրահար ես դարձել:

— Ո՛չ, կովս եմ եկել փնտռելու, աղա՛, ես ո՛ւր,
որսը ո՛ւր, կովս կորել է, փնտռում եմ, յոգնեցի,
նստեցի, որ փոքր ինչ հանգստանամ:

— Է՛հ, դու էլ, օրհնած, բանի համար ես քունդ
կտրել, աժի մի կովի համար անհանգիստ լինել:

— Ինչո՞ւ չաժի, աղա, քո որսից հօ լաւ կլինի:

— Իմ որսից, — մոմաւց աղան ու նստեց նրա
կողքին. — խեղճ ողորմելի, իմ որսը միլիօններ աժի
իմ համար, դու զիտե՞ս Բ. աղան այնքան անխելք
է, որ բան ու գործ թողած՝ օր ու գիշեր որսի քա-
մակիցն ընկնի, հա՛:

— Բա ի՞նչ:

— Չէ, սիրելիս, սխալ ես:

— Ի՞նչ կայ որ, աղա:

— Ա՛խ, Դաւօ քերվայ, որ էնպէս է պատահել,
ես պիտի իմ դարդը քեզ բաց անեմ:

Դաւօն իրան բանից բէխարարի տեղ դրեց ու վրարեցեց.

— Աղա, վստահ եղէք իմ վրայ:

— Յիշո՞ւմ ես անցեալ տարւայ քո «Եայլայ» գընալը, յիշո՞ւմ ես, երբ ես պատահեցի քեզ:

— Ի՛նչպէս չէ:

— Ա՛յ, հէնց էդ օրւանից ես դադւել եմ և որսի պատրւակով ամեն օր շրջում եմ այս տեղեր, որ մէկ էլ տեսնեմ քո թառլան Սօնային, որի համար պատրաստ եմ զոհելու ամէն բան. երանի՛ այն օրը ես չպատահէի քեզ և չտեսնէի քո այն մարալ աղջկան:

— Աղա, իմ աղջիկը այնքան էլ գեղեցիկ չէ:

— Օ, ինչե՛ր ես դուրս տալիս, ես երդւում եմ Օմարի գլխով, նրան պաշտում եմ, պաշտում, բայց թարսի պէս նա մեր դնից չէ:

— Ի հարկէ քո դնից չէ, և քո այդ մտքերը անիրադործելի են. ո՛չ իմ աղջիկը քեզ առնող է և ո՛չ էլ մեր հայերը թողնող են նրան:

— Ես գիտեմ էդ, այդ պատճառով ես ձեր զիւղերն էլ էն օրին կդնեմ, ինչ օրի դրեցին մերոնք մեր հարեան դաւառները, այն ժամանակ Սօնան յաւիտեան իմը կլինի, յաւիտեան

— Էդ լաւ միտք չէ, աղա, ձեռք վերցրու էդ մտքերից և քո անձնական վայելքների համար մի՛ զինիր իրար դէմ մեր դարաւոր հարեաններին. չէ՞ որ մենք էլ մարդ ենք, որ դանակը ոսկոռին հասաւ, պիտի ձեր սրի դէմ սուր պարզենք. — ասաց ու կանգնեց:

— «Մարդ ենք», — հեգնական ժպիտով մըթմըրթաց աղան:

— Դու աւ արա, աղա, ես գնում եմ:

— Դաւօ, եթէ քո կամքովն աղջիկդ բերես էս տեղ ու ինձ տաս, դուցէ ալան-թալան գործ չդնեմ ձեր գիւղերում:

— Տեսնենք, աղա, կմտածենք, — ասաց ու գնաց. հարկաւոր էր Արամայիսին տեղեկութիւն տալ Բ. աղայի գալստեան մասին, որի համար և նա զաշտ էր իջել:

Դաւօյի գնալուց անցել էր երկու ժամ, սակայն Բ. աղան նստած էր դարձեալ իր տեղում և խորասուզւել էր մտատանջութեան մէջ ու ծրագիրներ էր պատրաստում իր ապագայ դործունէութեան համար:

Նա իրան երջանիկներից երջանիկ էր կարծում և, արդէն Սօնային տիրացած համարելով, իր երջանկութեան նաւի վրայ հեռու, շատ հեռու էր գնացել: Մէկ էլ ձիան ոտքերի տրոփիւններ լսեց և անփոյթ անտարբերութեամբ զլուխը բարձրացրեց և մնաց տեղն ու տեղ քարացած. քսանից աւելի զինւած հայեր շրջապատեցին նրան: Նա իր աչքերին չէր հաւատում, նա դեռ ևս չէր հաւատում իր լսածներին, որ հայերը, իրանց խաղաղ, խեղճ, թմրած հարեանները ընդունակ են զէնք կրելու, ուստի և աներկիւղ թափառում էր այդ վայրերում:

Մինչ նա ուզեց ոտքի թռչել, լսեց խմբի երիտասարդ գլխաւորի խրոխտ հրամանը. «Եթէ չես ու գում սպանւել, մի՛ շարժւիր»:

Նա հնազանդեց նրա հրամանին, և մինչդեռ

հաշիւ ու համար էր տալիս իրան՝ թէ ինչ է կատարուում իր հետ, խմբի մարդիկներին մի քանիսը բռնեցին նրան և կապեցին ձեռքերը:

— Տե՛ս, անիրաւ, այժմ դու իմ ճանկերումն ես և պէտք է ստանաս քո արժանի պատիժը: Տեսնո՞ւմ ես այս սպառազինւած տղաներին, որոնց նման տասնեակ հազարներ կան, որոնք անմեղների դատը պաշտպանելու տենչանքով են դործի այս ասպարէզը իջել: Ո՛ւր անմեղների, անճարների դատը ոտնակոխ է լինում: սրանք առանց ազգի խտրութեան աճապարում են այնտեղ և անձնազօհ ջատագովութեամբ փրկութեան ձեռք են կարկառում այդ տարաբաղձներին: Լսո՞ւմ ես, — նկատեց նրան զխաւորը:

— Լսում եմ, բայց ես ինչ կապ ունեմ այդ անմեղների և նրանց դատի հետ. ես մինչև օրս նրանց ոչ լաւին եմ խառնւել և ոչ վատին: Նրանք իրանց համար, ես ինձ համար:

— Ընդհակառակը, դու կապ ունես և աւելի քան խոշոր կապ: Ի՞նչ է, ողորմելի, քեզ թւում է, որ մենք տեղեկութիւն չունինք թէ՛ ինչ երազներով ես դու շոյում քո վայրագ, քո մոլեգին խոհերը: Մենք գիտենք ամէն ինչ և այսօր առանց յապաղելու այստեղ ենք իջել վախճան տալու քեզ և քո ոտնձգութիւններին: Դու քո իսլամական տուփանքով լի խանդավառ կրքերին յազուրդ տալու խոկումներով բռնկւած՝ երազում ես մի շարք թշուառ զիւղեր արեան մէջ ողողելու, որով և պիտի տիրանաս այն արարածին, որը նողկանքի անհուն դառնութեամբ ատում է քեզ և քո բռնած ընթացքը: Ահա թէ ինչ:

Բ. աղան զիսի ընկաւ թէ՛ ինչ տիպի մարդկանց ծուղակն է ընկել ինքը, այդ պատճառով սիրահարներին յատուկ վառւած ոճով թախանձել սկսեց.

— Տէր իմ, նոր եմ զիսի ընկնում թէ՛ ում հետ գործ ունեմ: Ձեր ասածները բոլորը ճիշտ են, սակայն գիտցէք, ի՞նչն է մղում ինձ դէպի այդ սև եղեռնագործութիւնը, — խելացնորութիւնը: Այո՛, խելացնորութիւնը: Սկսեալ այն չարաբաստիկ օրից, երբ ես, դժբաղդաբար, թէ բարեբաղդաբար, տեսայ այն հրեշտականման արարածին, Սօնային, լռեցին իմ մէջ մարդկային ամեն վեհ նւիրական ձգտումները, և ես իմ սեփական խոցերով դաղւելով՝ մոռացայ մարդկային սրբադաս պարտականութիւններս դէպի մեզ տիրող շրջապատը և խաւարային չարաբաւ ոգիների դարձ մտքերով լցւած՝ վճռեցի, ինչ գնով էլ որ լինի, տիրանամ այդ չնաշխարհիկ արարածին: Եւ որպէս զի այդ բոլորը չլինի, որպէս զի անմեղների արդար արիւնը չողողի մեր հողը, խղճացէք ինձ և թողէք, որ ես տիրանամ նրան: Ձկայ այս վերան աշխարհում ինձ համար կեանք, երջանկութիւն առանց նրան: Թող ծփան շուրջս աշխարհային փառք ու պճրանքը, թող համատարած թւերով բուրէ շուրջս արար-աշխարհի վայելքները և իրանց այդ գերազոյն բուրմունքով արբացնէ ինձ, այն ժամանակ էլ դարձեալ այս ուրախ ու զւարթ արեւը սև կլինի ինձ համար, երբ Սօնան հեռու կլինի ինձանից: Ի՞նչն է թուրքին ստիպելու արիւն թափելու, — այս և սրա նման իղձերը: Մէկին՝ թալանի տեղն է մղում այդ զիւային ասպարէզը, միւսին՝ ազգային կոյր թշնամանները, իսկ ինձ նման

ներին՝ ո՛հ, մեր անիրաւ բաղդը, եթէ ես չտեսնէի Սօնային, գուցէ երբէք էլ չխախտէի ազգերի համերաշխութեան սրբազան ուխտը: Եւ այդ բոլոր անիրաւութիւններին ղեկավարում է կառավարութեան մի գաղտնի մատը:

— Դու, իրօք, խղճալու արժանի ես, եթէ միայն այդ է քեզ դրդել խախտելու մեր դարաւոր դրացիական համերաշխութեան աւանդը: Սակայն ուշքի եկ, որ տիրող այս պարագաներում քո այդ փափազը իրագործել անկարելի է, մանաւանդ, որ Սօնան քեզ ատում է: Ահա՛, թէ ի՞նչն է գլխաւորը: Թող այդ թշուառ աղջկայ սիրտը անտարբեր չլինէր դէպի քեզ, ես ինքս՝ կկատարէի ձեր իղձը: Բայց, երբ նրա սրտում չկայ նոյն իսկ մի աննշան անկիւն, մի թեթեւ խորշ, ուր դու տեղ բռնած լինէիր, էլ ի՞նչ օրէնքով դու կամ ես պիտի աշխատենք կապել նրա խեղճուկ, նրա անպաշտպան կեանքը ձերի հետ: Վեհանձն եղէք, Բ. աղա:

Բ. աղան ասես մեղմացաւ փոքր ինչ և քիչ էր մնացել ձեռք վերցնէր իր պաշտած մտքերից, սակայն այդ բոլորին Սօնայի լուսատիպ կերպարանքը պատկերացաւ նրա երեւակայութեան մէջ և նորից յուզեց նրա հոգեկան աշխարհը. նա դարձեալ իր նախկին վայրագ մտքերը շոյել սկսեց:

— Տէր իմ, տեսնում եմ, առանց Սօնայի ապրողը չեմ:

— Է՛լի, Բ. աղա, գժւեցիր, խնայի՛ր քեզ, խնայի՛ր մեր տանջած գեղջուկներին: Եթէ ո՛չ, դու կենդանի չես գնալու այստեղից:

— Զահրամ թէ՛ չեմ գնալու:

Վայրկենաբար երիտասարդ գլխաւորը վայր ցատկեց ձիուց և մերկացրած դաշոյնը ձեռքին մօտեցաւ նրան: Երիտասարդի կատաղի դէմքը և մերկացրած դաշոյնի շրացուցիչ տեսքը փոքր ինչ ուշքի բերին կալանաւորին, սակայն նա լուռ մնաց: Այդ ժամանակ երիտասարդը բռնեց նրա գլուխը, բարձրացրեց դէպի վեր, որպէս զի կոկորդը լաւ նշմարել կարողանայ, և դաշոյնը դրեց նրա վրայ: Մի թեթեւ շարժում և կաշին կտրւեց ու կարմիր հեղուկը վազեց այնտեղից: Մի բոլակ ևս, բայց յանկարծ կալանաւորը ճչաց մի այնպիսի աղիողորմ ձայնով, որ երիտասարդը ցնցւեց:

— Խնայի՛ր ինձ:

Երիտասարդը ձեռքը բարձրացրեց, եւ թշուառ Բ. աղան շարունակեց նոյն ձայնով. — Խնայի՛ր յանուն քո պաշտած անմեղների ցաւատանջ դատի: Ես ուխտում եմ հէնց այս օրւանից կամակից լինել քեզ և շնչել ու ապրել քեզ հետ: Եւ որպէս զի անկեղծութիւնը անխղելի լինի մեր մէջ, ես քեզ առաջարկում եմ քո ընկերներովդ այսօր ինձ միասին հանգիստ առնէք իմ յարկի տակին: Ես քեզ շատ զաղտնիքներ բաց կանեմ, այո՛, ես քեզ ցոյց կտամ այն աւաղակներին, որոնց արիւննուշտ զազանութիւններին զոհ գնացին ձեր ծնողները ու բարեկամները: Այո՛, ցոյց կտամ, ես վաղուց դիտեմ թէ՛ ո՛վ ես դու: Ես Սօնայի համար ուզում էի հազարաւոր զոհեր բերել. ինքս նոյն իսկ քիչ մնաց զոհէի, սակայն երբ նա արհամարհում է այդ բոլորը, չկայ նա այլևս

ինձ համար: Ես հաւատում եմ քեզ, կարիք չկայ
ստուգելու, որ նա ստում է ինձ:

Արամայիսը ուրախացած համբուրեց նրան և
արձակելով ու յանձնելով Բ., աղային իր զէնքերը
նրա հետ իր ընկերներով ճանապարհ ընկաւ նրա տունը:

VI.

Արեւելիներին յատուկ սրտազին հիւրասիրու-
թեամբ ողջ օրը Արամայիսը անցկացրեց իր ընկեր-
ների հետ Բ. աղայի յարկի աակին: Վերջինս իւրա-
յիններով այնպէս ընդունեց Արամայիսին և նրա ըն-
կերներին և այնպիսի սրտաբուլղիս անկեղծութիւն
ցոյց տւեց դէպի նրանց, որ Արամայիսը իր ողջ կեան-
քում անկարող էր մոռացութեան տալ այդ օրը: Բ.
աղան նոյն իսկ բացատրեց նրանց թէ՛ ո՞վ է զինել իւ-
րայիններին իրանց դարաւոր դրացիների դէմ և թւեց
այն չարագործների անունները ու բնակչութեան վայ-
րերը, որոնք այնպէս եղերական մահով սպանեցին
Արամայիսի ծնողներին և բարեկամներին:

Դրանից էլ աւելի գիւտ անկարող էր սպասել
Արամայիսը: Նա այժմ ճանաչում էր իր թշնամիներ-
ին և վրէժխնդրութեան անհուն դառնութեամբ
լցւած՝ ծրագիրներ էր պատրաստում ըստ արժանոյն
պատժելու այդ եղբունադործներին: Եւ այսպէս ծա-
նրը-ծանր խոհերով երերւելով նա երեկոյեան պա-
հուն տւեց իր հրաժեշտը Բ. աղային, որին այդ օր-
ւանից իր բարեկամն էր համարում և ճանապարհ

ընկաւ դէպի Գիւնէ կոչւած ափը ի կատար ածելու
իր վրէժխնդրութեան անխորտակելի ծրագիրը:

Ընկերները լուռ ու մունջ հետեւում էին իրանց
գլխաւորին և չէին համարձակուում խանգարել դուրս
բերել նրան իր մտաղբաղ դրութիւնից: Միայն Մահ-
տեսին էր, որը իր տարիքին համեմատ ունէր և
կեանքի դառն փորձառութիւն ու լաւ գիտէր թէ՛
ո՞ւր և ի՞նչու համար է աճապարում Արամայիսը դէպի
Գիւնէ: Նա երկար չափեց ու ձեւեց և վերջապէս
վճռեց միջամտել:

— Արամայիս, — մեղմ ձայնով նկատեց նա, — ես
քաջ գիտեմ թէ՛ ինչն է քեզ այդպէս ցաւատանջ
կացութեան մէջ դրել և ինչի համար դու առանց
յապաղելու աճապարում ես դէպի Գիւնէ:

— Մահտեսի, շատ ուրախ եմ, որ դու այդպէս
խորաթափանց տեղեկութիւն ունես. — հազիւ մըռ-
մոաց Արամայիսը նրան:

— Սիրելիս, մեզ ի՞նչ օգուտ իմ խորաթափանց
տեսութիւնից, ես էլ այն ժամանակ զոհ կլինէի քե-
զանից, երբ դու կխնայէիր այս ալեոր վարսերիս և
այդպէս շուտափոյթ, առանց ծանր ու բարակ կշռե-
լու չէիր ձեռնամուխ լինի այս դժարին քայլին:
Ես գիտեմ ձերայինների թափւած արդար արիւնը
գոչում է քեզ դէպի վրէժխնդրութիւն: Սակայն չը
պէտք է մոռանալ, որ հարցը այս ու այն գործի շու-
տափոյթ ձեռնարկութեան մէջ չէ, այլ նրա յաջող
լուծման մէջ: Մենք առանց խորունկ համոզմունքի,
որ մեր այս արշաւանքը յաջող ելք կունենայ մեզ
համար, չպիտի երբէք այսպէս թեթեւօրիկ ձեռով գործի

կաշենք: Սիրելիս, բաւական չէ, որ մենք զիտենք չարագործների անունները և բնակչութեան վայրերը, այլ անհրաժեշտ է լուրջ ուսումնասիրութեան ենթարկել այդ վայրերի իւրաքանչիւր քար ու թուփը, ծակ ու ծուկը: Առանց կանխապէս այդ իմանալու, սիրտս մի դառն ենթադրութիւններով է երերւում, որ մենք յաջողութիւն չենք ունենալու մեր այս ձեռնարկութեան մէջ: Հէնց այդ տեսակետից էլ ես կթախանձէի քիչ լսել ինձ, վերադառնալ Բ. գիւղի բարեկամներին մօտ, որոնք լաւ ծանօթ են այդ եղեռնագործների և նրանց գիւղերի հետ, խորհրդակցել նրանց հետ, ապա ըստ այնմ վարել: Թէ չէ՝ զիւրազրգիւ տաքնապնեւորով ղեկավարւել մեզ օգուտ չի բերի:

— Մահտեսի, զարմանում եմ թէ՛ այս ինչ փոքրորդութիւն է համակել քեզ, որ դու երկչոտութեամբ ես վերաբերւում դէպի այս ձեռնարկութիւնը, ուր ցասկոտ շեշտերով պատիժ է պահանջում անմեղ թափւած արիւնը: Ես գիտեմ, որ առանց նախապէս կշռադատելու եմ կպել այս գործին, բայց և համոզւած եմ, որ անմեղ զոհերի նոյնքան անմեղ ուրւականները օր ու գիշեր սաւառնում են իմ գլխի վերեւ և պատիժ են շնջում ու խոստանում չարագործներին: Եւ այդպէս, ես վստահութեան խոկումներով լցւած՝ ընտրել եմ հէնց այսօր, այս գիշեր արդարադատութեան այդ սուրբ պահանջը իրագործելու: Փոյթ չէ ինձ, թէ ինչ է լինելու սկսածիս վախճանը:

Զարուհին նոր ուշքի եկաւ և մեղմադձոտութեամբ ու մի ցաւոտ ձայնով նկատեց նոյնպէս.

— Արամայիս ջան, խելքի եկ, ինչե՛ր ես խօսում դու, չէ՞ որ դու պարտական ես և միւսների մասին խորհելու, այստեղ մենակ դու չես: Լսի՛ր Մահտեսուն, նրա իւրաքանչիւր սպիտակած մաղը կեանքի շատ դասեր է տեսել: Նա փոքրոգի չէ, այլ փորձառութեան չարատանջ բովից անցած մի հսկայ: Բացի այդ, մի՞թէ դու մոռացել ես, չէ՞ որ մեր լուսահոգի նախնիները ասել են, «մեծի լսողի ոտը քարի չի զիպչիլ»:

— Ես այնքան էլ փոքր չեմ: Զարուհի ջան, ինչպէս ինքդ ես կարծում:

— Փոքր չես, բա՛ ի՛նչ ես, — յուսահատ շեշտով ասաց Մահտեսին. — Ի՛նչ բան է 20—23 տարի: Ա՛յս չէ՞ քո մեծութիւնը, ձիշտ է, դու մեծ ես կրթութեամբ, բայց դասարանական կրթութիւնը պիտի եփւի, պիտի շփւի, պիտի հաղար ու մի քամիների հանդիպի առօրեայ կեանքի հոսանքում, որ կարողանայ զտւել և որոշ աշխարհայեցողութեան հասցնել անհատին: Ի՛նչ կրթութիւնը տակաւին խելահասութեան որոշ սկզբունքներ չի կրում իր մէջը: Միևնոյն կրթութիւնը այս ու այն անհատի համար համապի օգուտներ անկարող է տալ: Վերջինս ձեռք է բերւում անհատական մանրազնին զիտողութեամբ: Դու, սիրելիս, կեանքի դեռ յոխորտացող այն շրջանում ես գտնւում, ուր ոչ այնքան գործ է ստեղծւում, որքան աղմուկ, որքան դատարկ հարայ-հրոց: Տեսնում ես, 60-ին մօտիկ տարիք ունեմ, սակայն համոզւած եմ, որ յաղթանակը կրթութեանն է պատկանում: Եւ հէնց այդ տեսակետից էլ ես խոնար-

հում եմ քո առաջ. սակայն դու էլ մի՛ դաւաճանիր իմ այնքան խոր հաւատին և մի՛ քո այդ անխոհեմ ձեռնարկութեամբ համոզիր ինձ, որ դու տակաւին անկարող ես օգտուել ստացածդ կրթութիւնից:

— Մահտեսի, լաւ ես ասում, բայց չէ՛ որ կեանքի մէջ կան ըրպէնք, որոնք ժամեր, օրեր, ամիսներ, նոյն իսկ տարիներ արժեն, ես զգում եմ այժմ այդ ըրպէի ոյժը և նետում եմ հէնց այսօր ձեռնարկութեանս այս ուղին: Ի՛նչ էլ լինի, փոյթ չէ՛, այսօր մահաւաք թէ մի քանի տարուց յետոյ, չէ՛ որ յանցանքը պատժւած կլինի:

— Հէնց այդ է, որ ես տարակոյս եմ, որ գործելու այդ եղանակով դժւարին թէ յանցանքը պատժւած լինի:

— Ախր, սիրելիս, ի՛նչպէս կարող է յանցանքը պատժւած լինել, երբ դու դեռ չգիտես թէ՛ ո՛ւր է ծածկւած նա: Նախ պէտք է ստուգել թէ՛ չարագործները բոլորն էլ իրանց զիւղումն են. զիտենալուց յետոյ պիտի հետամուտ լինել, որ յանկարծակի բերել նրանց, որը յաճախ մեծ գործ է տեսնում, քան չափւած, ձեւած խոշոր ոյժեր: Դու գնում ես թերեւ որոշ ծրագրով, բայց չէ՛ որ դու առաջի անգամն ես տեսնում այդ վայրերը, ուր ուղում ես յաղթութեամբ պսակել ծրագիրդ: Չէ՛, սիրելիս, լսիր ինձ և վերադարձիր Բ. գիւղ խորհրդակցելու, ինչպէս ասացի. մենք գնում ենք այս չնչին ոյժով գիտես ի՛նչ ահռելի ոյժերի հանդէպ: Ինքդ ասացիր, որ կան ըրպէնք, որոնք ժամեր, տարիներ արժեն: Խորասուզ-

ւիր այդ իմաստուն առածի թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս հակառակ կողմը:

— Իմ վճիռս անքակտելի է, Մահտեսի, — դրական գոյնով նկատեց Արամայիսը:

— Եթէ այդպէս է, իմ վճիռս էլ անքակտելի է. ես անկարող եմ այս դէպքում ընկերակցել ձեզ, ես չեմ ցանկանայ, որ իմ շատ բան տեսած ալեօր վարսերս սեանան աշխարհի առաջ: Մնաք բարեաւ, ես վերադառնում եմ Բ. գիւղը:

— Ես չեմ կարող արգելել քեզ: Տէր ընդ քեզ. իսկ ես որոշել եմ և անկարող եմ թողնել: Ես գրնում եմ:

— Ախր, քամաշունչ երիտասարդութիւն, — մըռմուռաց Մահտեսին և արշաւեց Բ. գիւղը, — այդ էր միթէ քո տւած ուխտի մեծութիւնը:

— Սա էլ ուխտիս մի մասն է, — նկատեց նրան Արամայիսը և շարունակեց իր ճանապարհը:

VII.

Սեանայ լճակի Գիւնէ կոչւած ափի շղթայաձև լեռնալանջերից մէկի կատարին մէն մենակ բազմած է Գ. կիսախարխուլ վանքը: Վանքի շրջակայքից դէպի ծովակը բացւում է մի աննկարագրելի տեսարան, որի հմայիչ տեսքը վկայում է, որ մեր նախնիքը ունեցել են գեղարեւոտական ճաշակ և նրանց սրտին շատ մօտիկ է եղել բնութեան այս ու այն հրաշալիքը: Հէնց այդ է պատճառը, որ այսօր մեր մենաստան-

ները, վանքերը ու սրբավայրերը մի առանձնակի հոգատարութեամբ կանգնած են այնպիսի վայրերում, ուր բոլորեւում է բանաստեղծի ողջ էութիւնը և օր ու գիշեր առանց դադարելու կարող է վազել նրա ցաւոտ գրիչը և մի ինքնուրոյն ոգեւորութեամբ կարող է թւել, նկարագրել քեզ իրան շրջապատած դրախտանման բլուրաւոր տեսարանները: Չնայած, որ այսօր ճակատագրի մի անսիրտ դաւաճանութեամբ այդ սրբավայրերը զրկւած են իրանց հինաւուրց, իրանց վազմի շուք ու զարդից, սակայն իրանց այդ մենաւոր թշւառութեան մէջ էլ նրանք մի անխորտակելի, մի անսասան դառնութեամբ վկայում են հայի հոգեկան առանձնայատկութիւնների մասին: Մանրագնին խորաթափանցութեամբ ու նոյնքան աւելի նուրբ լրջութեամբ հետեցեք դուք այդ սրբավայրերին, և ձեր առաջ կբացւի հայի ողջ հոգեբանութիւնը ու աշխարհահայեացքը: Եւ այդտեղ դուք մի առանձնակի բաւականութեամբ կտեսնէք հայի ճարտարապետական հանճարը, նրա էստէտիկական նրբութիւնը, նրա վառ երեւակայութեան ճշտութիւնը և այն ամէնը, որը վաղուց ի վեր ընդհանրացրել է նա և որը իր անդարձ հովերով մղում է նրան դէպի կուլտուրայի ցանկալի ուղին:

Չնայած, որ Գեղարքունեաց երկրին յատուկ հովասուն արեւ բաւականին բարձրացել էր երկնակամարի վրայ և իր բոսորային շողերով լուսաւորել էր այդ երկրի դար ու դաշտը, որոնք իրանց արդ ու զարդով երեւան էին եկել և ցնծութեան ժպիտը երեսներին իրանց յուշիկ փսփսուկներով քեզ շատ բան

էին ասում: սակայն օրւայ այդ պահուն Գ. վանքի բլրակից դորշագոյն մառախուղը տակաւին չէր անհետացել և իր մերթ սև, մերթ մոխրագոյն շերտերով ծածկել էր վանքի տեսքը հետաքրքիր հայեացքից: Բայց, եթէ ուշի ուշով դիտելու լինէինք, անշուշտ կտեսնէինք, որ այդ մառախուղ չէր, այլ աւելի շուտ շատրւանի նմանութիւն ունէր, որի ջրի սիւնեակը զգալի բարձրութեան հասնելով, տխուր-տրտում ամպեր կազմելով, փշրւում էր և ցած, դէպի մօտակայ ձորակը թափւում ու տարածւում նրա բազմաթիւ սև ու մութ խորշերում: Սակայն մի բան ակներև էր, որ այդ կարծեցեալ շատրւանի ուղիղ ստորին մասում մերթակի պլպլում էին խարոյկի հրեղէն լեզուներ, որոնք և իսկոյն մեռնում էին ծուխի թանձր շերտերում: Անշուշտ դա ոչ մառախուղ էր, ոչ շատրւան, այլ աւելի շուտ մի խարոյկ, որի ծուխը ծառանում էր դէպի երկինքը, ապա յանկարծ փշրւում էր ու դէպի մերձակայ ձորակը թափւում իր մանրմունք քուլաներով: Խարոյկի շուրջը շարւած էին մի խումբ սպառազինւած երիտասարդներ, որոնք մի ապշեցուցիչ ախորժակով նախաճաշիկ էին անում:

— Դէ՛հ, տղերք, ձեր հոգուն մատաղ, շուտ արէք, մենք ուշանում ենք, — նկատեց ընկերներին նըրանց զիտաւորը:

— Արամայիս, մենք հինգ րոպէից յետոյ պատրաստ կլինենք, բայց հարկաւոր է նախ իմանալ մեզ բոլորիս թէ՛ ինչպէս սկսենք, — մեղմ ձայնով ասաց նրան ընկերներից մեկը:

— Համօ ջան, լաւ ասացիր, հարկաւոր է մեզ.

բոլորիս էլ իմանալ մեր անելիքը, որ գործի եռուն ժամանակին չչփոթւենք:

— Լաւ, լաւ, Արամայիս, բայց հարկաւոր չէ՞ մեզ տեսնել այս մալականների հետ, որոնց գիւղը ահա երևում է և այնքան էլ հեռու չէ մեզանից, մանաւանդ, որ ճանապարհը նրա մօտով է անցկենում:

— Դա շատ լաւ կլինէր, գուցէ այդ մալականները իրանց խորհուրդներով օգտակար կլինեն մեզ:

— Տղէքը, այդ անձանօթ անդգամներին գաղտնիք յայտնիլը աւելի վտանգաւոր չի՞ լինի մեզ համար, — վրաբերեց ընկերներից մի ուրիշը:

— Ո՛չ, ո՛չ, մենք ինչ հաշիւ ունենք, որ նրանք վտանգաւոր լինեն մեզ համար, ես ձեր զլխաւորն եմ: Հրամայում եմ գնալ. ձի նստենք, երկաթը տաք տաք կծեժեն:

Խօսողները Մահտեսուց բաժանւած Արամայիսն էր իր ընկերներով, որոնք բոլորն էլ ձի նստեցին և ճանապարհ ընկան դէպի վերև ասւած մալականի գիւղը:

Գիւղի ծայրին, ճանապարհի վրայ գտնւում էր մի խանութ: Տղաները բոլորն էլ իջան խանութի մօտին և նրանցից մի քանիսը Արամայիսի հետ մտան խանութը հանգստանալու:

Խանութպան-մալականը աչքերը լայն բաց արած երկար անխօս դիտեց եկողներին և կեղծութեան ժպիտը երեսին հարցրեց.

— Կարելի՞ է արդեօք իմանալ, այդ ո՞ւր էք գնում:

— Ինչու չէ, — պատասխանեց Արամայիսը, — մենք գնում ենք այս մօտակայ թուրք գիւղը:

— Երևի լաւ դաս տալու այդ շներին իրանց անհանդիստ չարութիւնների համար:

— Համարեա թէ, բայց ո՞ր կողմովն է յարմար գիւղին մօտենալու, — հարցրեց Արամայիսը:

— Ի հարկէ ձորի միջով. եթէ սարերի վրայով գնաք, նրանց տաւարածները ձեզ կտեսնեն, — քմծիծաղ տալով ասաց մալականը ու խանութի միջի դռնով անցաւ իրանց տանը մասը, ինչ որ էր փսփսաց իր եղբօրը, որից յետոյ նա սարերի վրայով բազէի արագութեամբ դէպի թուրք գիւղը սլացաւ ամէն ինչ հաղորդելու նրանց:

Խանութպանի բացակայութեան ժամանակին Համօն նկատեց.

— Արամայիս, ախր չէ՞ որ ձորակի միջով անցնել լաւ չի լինի մեզ համար, մեզ կարող են շրջապատել:

— Ո՛վ պիտի խապար տանի թուրքերին մեր գալու մասին, չէ՞ս տեսնում, մարդը խորհուրդ է տալիս ձորով գնալու:

— Շատ էլ, ես զրան էլ այնքան չեմ հաւատում:

— Ի դուր, ի՞նչ ենք արել զրան, որ զաւաճանի մեզ:

— Ոչինչ, բայց լաւ չենք անի, որ ղեկավարւում ենք զրա խորհրդով:

— Մենք, երբ դա վերադառնայ, լաւ առևտուր կանենք զրանից, զրա սիրտը կշահենք և կդօստացնենք մեզ հետ:

Դեռ խօսքը չվերջացրած՝ խանութպանը վերադարձաւ և տղաները սկսեցին առատ առևտուր անել զրանից: Վերջինս ուրախացաւ և թւում էր թէ՛

զղջաց իր արածի վրայ. սակայն դաւաճանութիւնը արւած էր և արդէն ուշ էր նրան ուղղելու:

Տղաները ոչինչ չկասկածելով ճանապարհ ընկան ձորի միջով դէպի թուրք գիւղը: Ճանապարհին ոչինչ չէր երևում, և նրանք անփոյթ անտարբերութեամբ շարունակում էին իրանց ճանապարհը չերեւակայելով անդամ, որ իրանք ընկել են թակարդի մէջ: Ուղիղ ճանապարհի կիսին յանկարծ նրանք նկատեցին, որ առաջից երևում է թուրքերի ահռելի մի բազմութիւն, բոլորն էլ զինւած, բոլորն էլ պատսպարւած իրանց նախօրօք բռնած զիրքերում: Տղաները իսկոյն հասկացան բանը ինչու՞ն է և փորձեցին յետ նահանջել, բայց այստեղ աւելի քար կտրեցին. ետեւից նոյնպէս կտրւած էր ճանապարհը դարձեալ զինւած բազմութիւ թուրքերով, որոնք երկու կողմից սկսեցին կարկտի պէս գնդակներ թափել նրանց վրայ:

—Տղայք, մեզ դաւաճանեց մալականը, այլ ևս հնարք չկայ փրկութեան. առաջից ետեւից կտրեցին մեր ճանապարհը, կողքերից պատանման լեռներն են, ո՞վ կարող է, թող մի կերպ մազլցելով հէնց այդտեղերով ազատի իր զուլիւր և ուղիղ Գ. վանքը գնայ ու նրա մէջ զիրք բռնի: Եթէ կարողանաք վանքը հասնել, դուք փրկւած էք, վանքից բացի ուրիշ զիրք մի բռնեցէք, իսկ ես կհուեմ առաջից և ետքից եկողների հետ և չեմ թողնի, որ այդ շները հալածեն ձեզ:—ձայն տւեց Համօն, որը ճիշտ որ նետուեց մօտակայ ժայռերի խողոջը և սկսեց կրակել մերթ առաջ, մերթ յետ: Թուրքերից ով յանդգնում էր իր զիրքերից դուրս գալ, որպէս զի հալածի տղաներին,

արիասիրտ Համօյի անշեղ գնդակը գետին էր գլորում այդպիսիներին: Իսկ տղաները մայրեր կորցրած դաւների պէս փռւած լեռնալանջերի վրայ չանդուելով և օձային գայարներ գործելով շարունակում էին իրանց դժոխային վերելքը: Ո՞վ հասնում էր լեռան կատարին, իրան զցում էր վանքը. վերջապէս բոլորն էլ բացի Համօյից, իմբւեցին վանքում: Թուրքերը տեսնում էին այդ: Յանկարծ նրանց միջից դուրս եկաւ մի մալական և ուղիղ դէպի վանքը ընթացաւ: Սկզբում վանքում եղողները ուղեցին սպանել նրան, բայց տեսնելով, որ դրանով աւելի կկատաղեցնեն մալականներին, որոնք կարող կլինեն և միանալ թուրքերի հետ, թողեցին, որ նա գայ, թերեւս մի բան ունի ասելու: Մօտենալով վանքին նա ձայն տւեց.

—Թուրքերը տեսնում են ձեզ, նրանք մտածում են պաշարել վանքը և ձեզ կոտորել: Թէև վանքը լաւ դիրք է, բայց նրանք ուզում են կտրել ձեզ ծովից—ջրից, որից յետոյ ձեր զրութիւնը հասկանալի կը լինի:

—Բա՛ ի՞նչ անենք, որ մեռնել է, թող մեր վանքում մեռնենք,—վրաբերեց Արամայիսը:

Դժբաղդները չգիտէին, որ վանքի միջից ըստորերկրեայ մի անցք կայ, որը տանում է դէպի ծովը և որից իւրաքանչիւր պաշարումների ժամանակը միարանները ջուր էին վերցնում ծովից:

—Ինչո՞ւ մեռնէք, դուք ուղիղ ծովի ափը իջէք, ծովի ափին կան բազմաթիւ ժայռեր, որոնց նոյնքան աւելի խողոջներում, այրերում կպատսպարւէք, մինչև գիշերը մենք ձեզ կազատենք:

Վանքում մի խուլ իրարանցում անցաւ, որը սակայն շուտ վերջացաւ, բոլորն էլ վճռեցին հետեւել մալականի խորհրդին: Թշուառները չգիտէին, որ դարձեալ դաւաճանութեան զոհ են գնում: Նրանք դուրս թափւեցին և իջան ծովի ափը, ուր ճիշտ որ կային շատ քարայրեր, որտեղ և պատսպարւեցին նրանք: Հէնց որ այս բանը տեսաւ թրքական խուժանը, դիւային քրքիջ արձակելով, հարայ-հրոցով շրջապատեց այդ այրերը և սկսեց վերեւից ծառերի չորուկներ նախով վառել և այդպէս զլորել քարայրների բաղմաթիւ բացւածքներից. տղաները շփոթութեան միջոցին անկարող էին եղել նկատել, որ այրերը խոր չէին և ունեն վերեւից բազմաթիւ բացւածքներ. բայց եղածն եղած էր: Տղաները փորձում էին հանգցնել թափւած կրակը, բայց երբ մօտենում էին բացւածքների դիմաց, վերեւից թուրքերը կրակում էին նրանց վրայ իրանց հրացաններով և կամ նախ էին սրսկում խեղճերի վրայ, որից յետոյ նրանք ամբողջովին բռնկւում էին բոցերով և անգիտակցաբար ծովը նետում իրանց, ուր կամ թուրքի գնդակն էր վերջ տալիս նրանց տարտարոսական տանջանքներին, կամ ջուրն էր խեղդում: Այսպէս, տղաների կէսը զոհ գնաց այդ զագանների բարբարոսութեանը:

Ամենից աւելի ողբերգական էր Զարուհիի մահը: Նա բռնկւեց բոցերով և դուրս թռաւ իր թագստավայրից. սակայն ծովը չնետեց, այլ սկսեց օրհասական ձայնով օգնութիւն գոչել: Այդ իսկ րոպէին Արամայիսը վազրի կատաղութեամբ լցւած՝ նոյնպէս դուրս վազեց իր որջից և սկսեց ծովից ջուր սրսկել

իր պաշտած արարածի վրայ, որպէս զի մի կերպ հանգցնէ կրակը և մեղմէ իր սիրելիի ցաւատանջ դրութիւնը: Նա մերթ ձեռքերով, մերթ իր գտակով ջուր էր վերցնում ծովից և սրսկում տարաբաղդ աղջկայ վրայ, արհամարհելով թրքական գնդակների վզոցը, որոնք կարկտի պէս թափւում էին նրա վրայ: Բայց, աւաղ, յանկարծ դժբաղդ աղջկանից դէպի զանազան կողմեր լւեցին նրա վրայ եղած շարի-շար կապած փամփուշտակալներից պայթած փամփուշտներից այնպիսի մի որոտ, որ ողջ այդ շրջակայքը թնդաց, և թուրքերը քար կտրեցին: Թշուառ զոհը նետուեց դէպի երկինքը, որտեղից ապա քաղցած գազանի նման բերան չռած ծովը ծածկեց մարդկային այդ անիրաւութեան զոհին: Իսկ Արամայիսը վիրաւորւելով ուշադնաց ընկաւ ծովի ափին: Մինչ այս, մինչ այն Բ. գիւղից փոթորկի արագութեամբ դէպի վանքն էին ածապարում հեւ-հեւ սպառազինւած մարդկանց մի ստւար բազմութիւն, որոնց առաջից ինքնիրան մոմաւառով, բարկութեան կնճիռները երեսին գնում էր մի միջին տարիքաւոր մարդ, որը որքան մերձենում էր վանքին, այնքան աւելի թախծոտ և զայրոյթով լի տեսք էր առնում և մռայլում: «Այ, մեծ զործի զլուխ անցած դուք քամաշունչ լակոտներ, դուք անուրանալի ոյժ էք, բայց ոչ ղեկավար մարմիններ. ինչ կլինէր, ինչ լսէիք, այս էի ես ձեզանից սպասում, — ստէպ-ստէպ մոմաւում էր նա և առաջ ընթանում: Վանքից մի փոքր հեռու իմանալով բանն ինչու մն է, նա հրամայեց շրջապատել թուրքերին, իսկ իրայիններից մի քանիսին ղրեց ճա-

նապարհներն ի վրայ, որպէս զի մերձակայ գիւղերից
թուրքերը օգնութիւն չստանային, և սկսեց թուր-
քերի սոսկալի ջարդը: Առաջից ծովն էր արգելում
նրանց փախչել, իսկ յետեւից՝ տղաներին Բ. գիւղից
օգնութեան հասած բազմութիւնը: Վերջապէս կեն-
դանի մնացած մի քանի թուրքերը մի կերպ փրկելով
իրանց գլուխները, այս ու այն գաղտագողի անցքե-
րով խուսափեցին մահից և իրանց գիւղը հասան:
Երբ ամեն բանը վերջացաւ, եկողները ծովի ափը
իջան. տղաներից միայն մի քանի հոգի էին կենդանի,
մնացել, այն էլ ծանր վիրաւորուած: Միջին տարիքա-
ւոր մարդը գտաւ և Արամայիսին. նա կիսակենդան
ընկած էր, լերդացած արիւնը ծածկել էր նրա գեղե-
ցիկ դէմքը, որից դեռ վազում էր այն: Նա լաց նրա
վերքերը, կապեց և շատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ,
որ վերքերը վտանգաւոր չեն: Ապա հրամայեց, որ
վիրաւորւածներին և սպանւածներին վեր առնեն և
առանց սպասելու վերադառնան Բ. գիւղը, երկնչելով
մի գույէ իրանք էլ թակարդի մէջ ընկնեն: Երբ պատ-
րաստուում էին ճանապարհ ընկնել, Արամայիսը ուշքի
եկաւ, բաց արեց իր պղտոր աչքերը և տեսնելով իր
զլխի վերեւ կանգնողին, հազիւ լսելի ձայնով շշնջաց.

— Ասա՛, ո՞վ ես, աղաչում եմ, ո՞ւր է իմ Զա-
րուհին:

— Մահտեսին եմ, իսկ Զարուհիի մասին կիմա-
նաս յետոյ:

— Ուրեմն նա և դժբաղդ վիրաւորը նորից
ուշաթափեց:

Մինչ Մահտեսին, որը Բ. գիւղից գիւղացիների

հետ թէև ուշ օգնութեան էր հասել տղաներին, ճիշ-
տում էր ուշքի բերելու Արամայիսին, նրա պարա-
նոցով փարեց մէկը և ջերմաջերմ համբոյրներ տա-
լով նրան կրկնեց մի քանի անգամ.

— Մահտեսի, այո՛, յաղթանակը այժմ զգոյշնե-
րին է. անձնուրացութիւնը շրջապատւած է ամեն ու-
րեք դաւաճաններով:

— Ա՛խ, դու կենդանի ես, համո ջան, — ասաց
նա, — յուսով եմ, այսուհետև Արամայիսը կսթափւի
և խոհուն զգուշութեամբ կիրաւորի իր ուխտը:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0340485

34074

